

INLEIDING

Bijdrage van de Adviesgroep Cultuur

DOEL

aan de toekomstvisie van het Amsterdamse Bos

BOS

Bron: H+N+S landschapsarchitecten / DRO, naar een toekomst agenda voor SADC, 2004

INHOUD

- 01 **INLEIDING EN SAMENVATTING** 5
- 02 **UITGANGSPUNTEN** 7
Vergelijking Metropolitane parken
Nieuw tijdperk: het Antropoceen?
Relatie mens, natuur en cultuur opnieuw vormgeven
Contrast tussen dynamiek en rust
Selector en regisseur
- 03 **GEBIEDSKARAKTERISTIEKEN** 11
- 04 **ANTROPOCEEN: HET MODERNISME VOORBIJ** 13
- 05 **INTERACTIE TUSSEN GEBIED EN THEMA** 15
De mobiliteitsorkaan
Het terloopse
Experimenteel ontwerpproces
Het metabolisme van de stad
Wildernis, cultuurlandschap en tuin
Herinterpretatie in stappen
- 06 **VERBEELDENE KUNST** 21
Poorten
Stadsgrotten
Voorbeelden van kunstwerken
- 07 **PODIUMKUNST: ZOEKLICHT OP HET BOSTHEATER** 25
Hoge ambitie
Zorgvuldig groeiproces
- 08 **EDUCATIEVE VERRIJKING** 27
Plinttentoonstellingen
Toekomstgerichte exposities
- 09 **PROCESVOORSTEL** 29
1 Het Atelier van de Permanente Tijdelijkheid
2 Herinterpretatie, gevoeligheidsstudie en ontwerpstrategie
3 Het museale programma
4 Bestuurlijk proces
- 10 **TOT SLOT ENKELE STELLINGEN** 32
Toelichtende stellingen
Verantwoording
- COLOFON** 35

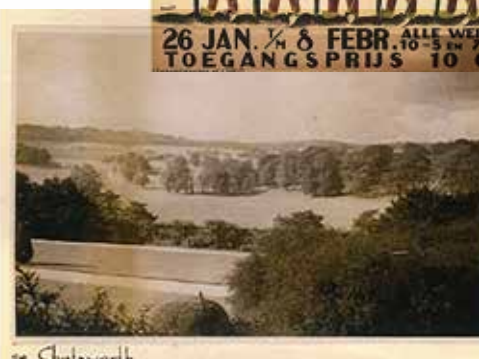
Michelin afbeelding van Amsterdamse Bos, Noordoever Nieuwe Meer, Riekerpolder, Overlanden, Recreatiegebied Badhoevedorp

Jakoba Mulder en Cornelis van Eesteren bij de afdeling Stadsontwikkeling, oktober 1956
Rechts: Posters Boschplan, foto Stadsarchief Amsterdam

Chatsworth entree

Chatsworth

Chatsworth gezicht op de omgeving

Excursie naar Chatsworth door Gemeente Amsterdam, waaronder aanwezig waren: Cornelis Van Eesteren en Jakoba Mulder

Het Antropocene Bosch is een bijdrage van de Adviesgroep Cultuur aan de toekomstvisie van het Amsterdamse Bos.

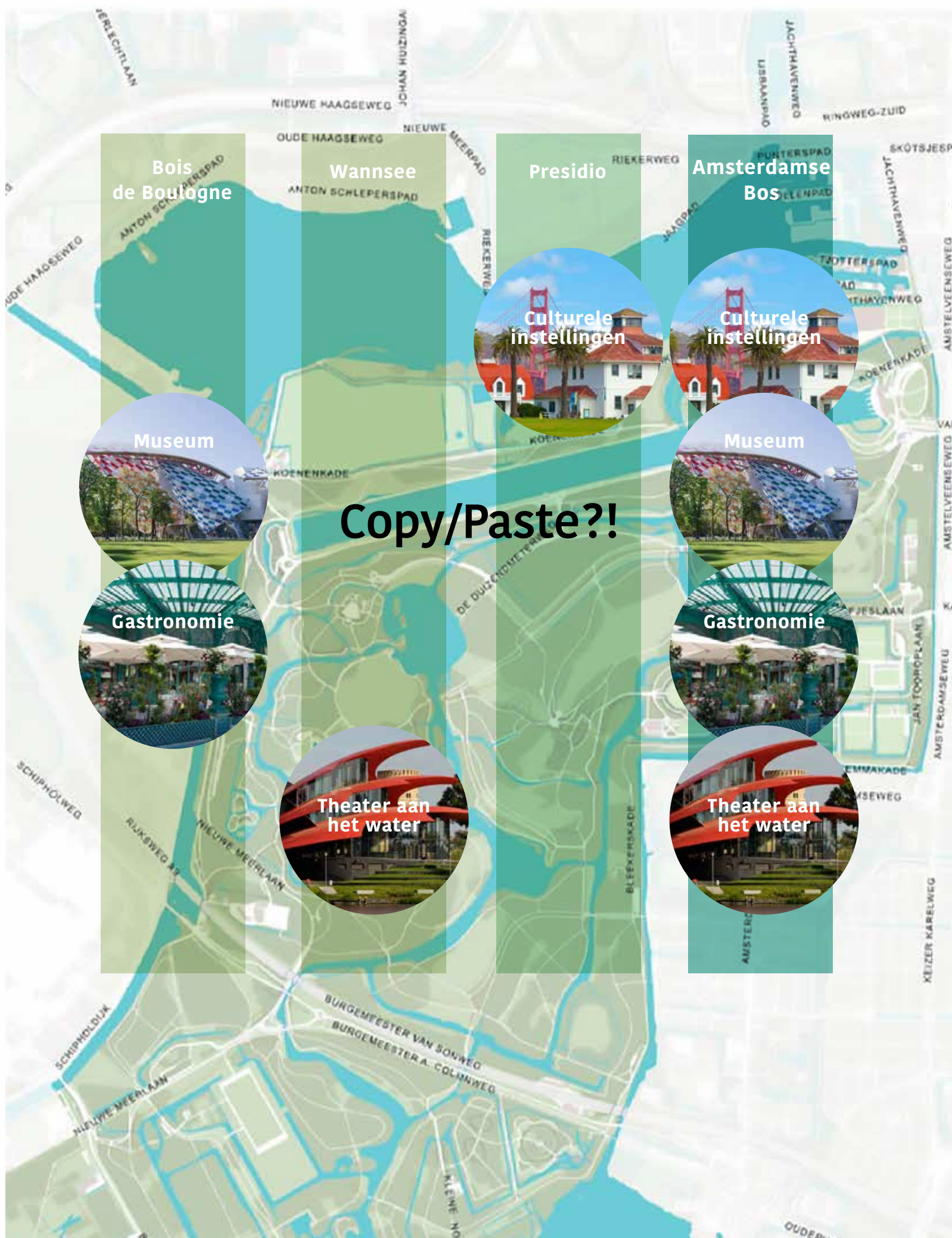
Het Antropocene Bosch is een Bosplan dat het gebied omvat met Noordoever Nieuwe Meer, het Amsterdamse Bos en Recreatiegebied Badhoevedorp.

01 INLEIDING EN SAMENVATTING

Deze drie gebieden zijn opmerkelijk verschillend in achtergrond en ondergrond. Ze zijn in eeuwen van elkaar gescheiden en recent, door hun ligging in de metropool Amsterdam, weer aan elkaar verwant geraakt. Hun ontstaan hangt nauw samen met de groei van Amsterdam, maar ze delen geen gemeenschappelijke geschiedenis. Het recreatiegebied Badhoevedorp is ontstaan door inpoldering van de Haarlemmermeer, daarna heeft het gediend als afgraving voor de ophoging van een landingsbaan op Schiphol, waarna het opnieuw is vol gestort met puin om vervolgens te worden ingericht als golfterrein. Het Amsterdamse Bos is voortgekomen uit een behoefte van de stad aan massarecreatie voor de arbeidende bevolking en een wedstrijd baan voor het roeien bij de Olympische Spelen. Het Bos ligt 5 meter onder zeespiegel en is door de goedkope arbeidskrachten van de werkverschaffing, heel luxe, geheel gedraineerd, en daarmee het enige gedraineerde Bos van Europa.

Daarbij is gebruik gemaakt van verschillende ontwerpstijlen geïnspireerd door het modernisme, maar evengoed door Engelse buitens en Duitse volksparken. De Noordoever van de Nieuwe Meer is het resultaat van diverse onsamenhangende ingrepen. De van oorsprong zeer oude landschappen, deels daterend uit de 11e eeuw, zijn doorsneden door de aanleg van nieuwe wegen, in fases teruggedrongen door woningbouw en ondertussen geoccupeerd door uitplaatsing van volkstuinen en sportterreinen uit Amsterdam.

De oevers zijn bepaald door de loop van een oud jaagpad en een 'recente' zandafgraving voor de bouw van Nieuw-West, de puin- en afvalstort in de periode daarna en de reservering voor een ringweg die nooit is aangelegd.

Copy/Paste?!

rij vlnr: Foundation Louis Vuitton - Daniel Buren; La grande Cascade - Frederic-Robert Devanture in Bois de Boulogne; Hans Otto Theater-Potsdam; Presidio-Military Reservation; Het pierenbadje en Bostheater in het Amsterdamse Bos

Wat delen de drie deelgebieden van het Groot Amsterdamse Bos?

Allereerst een toevallige samenhang met de groei van Amsterdam tot metropool, maar elk op een andere manier. Op de tweede plaats de ligging onder de druk, de uitstoot en het lawaai van de economische corridor Schiphol-Zuidas. Ten derde delen zij de ligging aan of bij de Nieuwe Meer dat daardoor in zich heeft het verbindende element te kunnen worden tussen de verschillende gebieden en de specifieke thema's.

Deze constatering is de aanleiding voor het advies de verhouding tussen cultuur en natuur(landschap) centraal te stellen in het cultureel programma van het Groot Amsterdamse Bos. Wij koppelen dat aan het besef dat wij leven in het tijdperk van het Antropoceen, waarin de invloed van menselijke ingrepen in de natuur zich doet gelden op de schaal van de planeet.

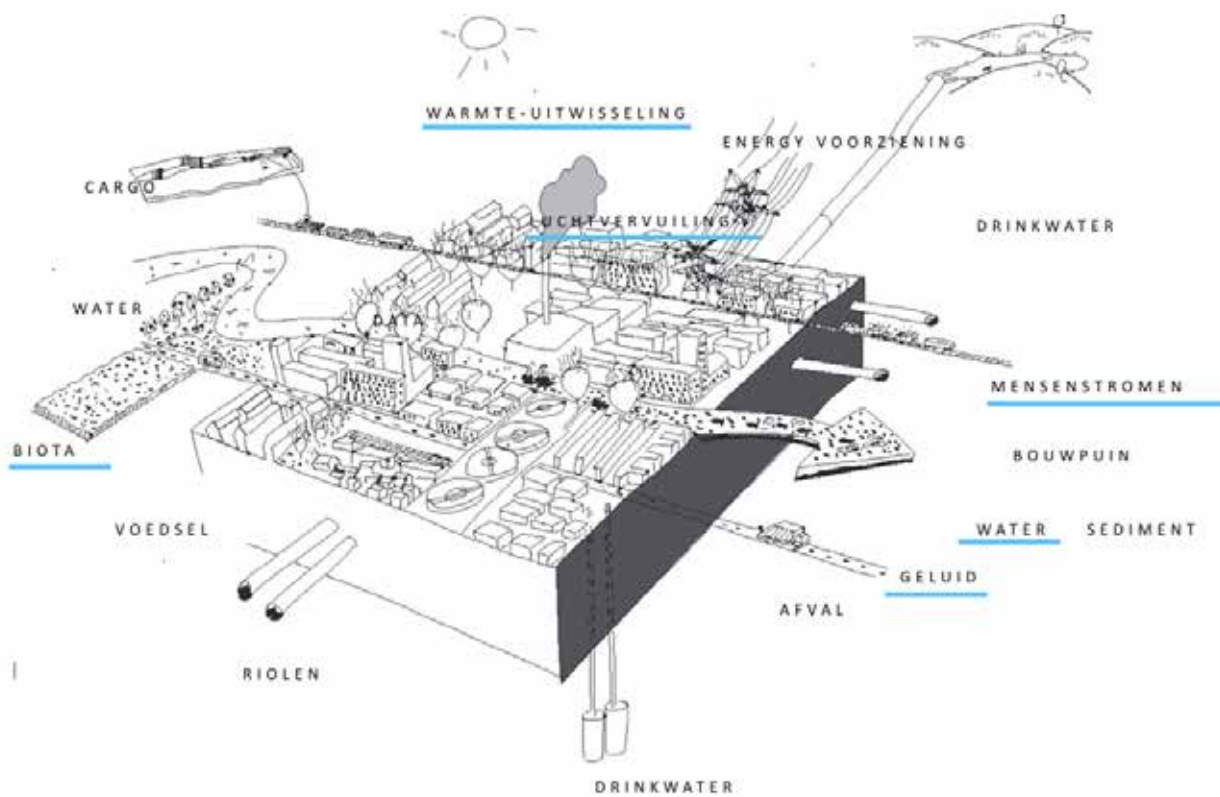
Dit is het thema dat o.i. sterk en rijk genoeg is om richting en samenhang te geven aan het cultureel programma. Het Groot Amsterdamse Bos is in zijn huidige staat al een gefragmenteerd monument daarvan. Door kunstenaars, ontwerpers en landschapsarchitecten opdracht te geven met verbeeldingskracht deze conditie van de aarde te onderzoeken, theateraal te verbeelden en in het ontwerp van landschap, tot uitdrukking te brengen, kan het Groot Amsterdamse Bos een eigen en specifieke plaats krijgen in het culturele en natuurlijke leven van Amsterdam en de wereld, met eigen publiek en sterke verbindingen naar de stad.

02 UITGANGSPUNTEN

Vergelijking Metropolitane parken

De vergelijkende internationale analyse van metropolitane parken (Bois de Boulogne, Wannsee, San Francisco) van de gemeente Amsterdam is erg nuttig. Om te zien wat je zou kunnen willen maar ook de geest te scherpen over wat je niet zou willen laten gebeuren. Wat niet moet gebeuren is dat je via een soort 'copy-paste' werkwijze elementen uit andere metropolitane parken kiest en die laten landen in het Amsterdamse Bos omdat een metropolitaan park nu eenmaal een 'Natuurhistorisch Museum' of een door een 'Foundation' van een modemerik betaald 'Modern Art Museum' of vul maar in nodig heeft.

Als we die weg inslaan krijg je eenzelfde formule ontwikkeling die lijkt op hoe overal ter wereld de herontwikkeling van oude havenreinen (brownfields) tot ongeveer dezelfde, generieke, eindresultaten heeft geleid. Vastgoedontwikkeling, gentrificatie van de resterende structuren, zo hier en daar iets van de oude

Stedelijk Metabolisme. Blauwe onderstrepingen horen bij het thema Antropoceen

Bron: H+N+S landschaparchitecten

Impressie uit ontwerp structuurvisie en hoogbouw, Amsterdam 2040 - Zef Hemel

haven, een kraan of een loods, laten staan voor de flavour. We hebben al twee van dergelijke brownfield parks in Amsterdam. En geslaagde ook: het Westerpark en het Diemerpark. Het Amsterdamse Bos en omgeving zijn wezenlijk anders en verdienen een wezenlijk andere behandeling.

Nieuw tijdperk: het Antropoceen?

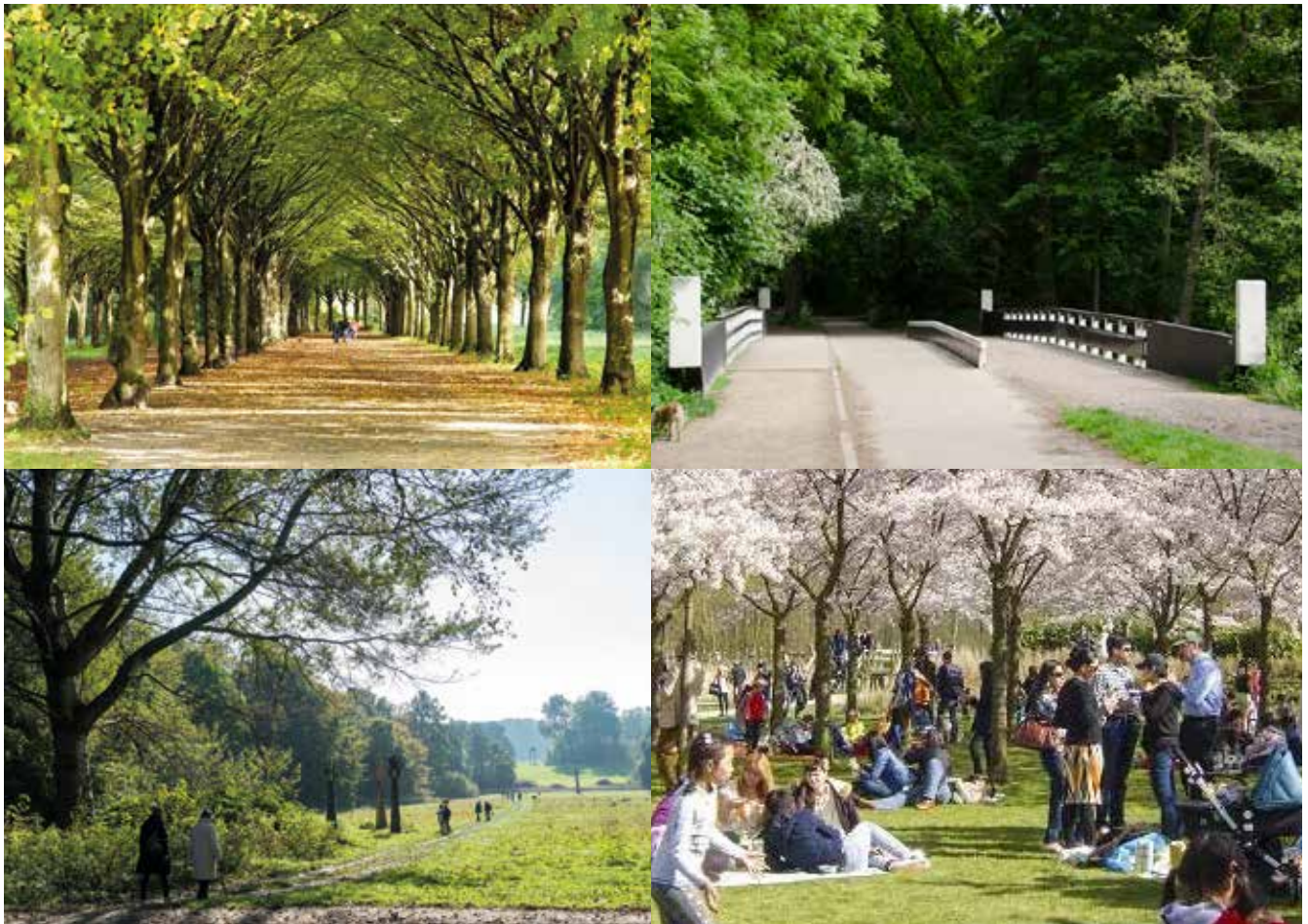
De geschiedenis van de stadsparken laat een rijke verscheidenheid zien van manieren waarop in vorm en functie uitdrukking gegeven werd aan de tijdgeest en de cultuur. De industriële cultuur en bourgeoisie maakten hun eigen meestal stedelijke flaneerparken. Het modernisme gebruikte de ‘natuur’ alleen als een achterdoek voor recreatieve programma’s en brak met de klassieke representatie van de natuur. De 20e eeuw zorgde voor democratische parken voor en door het volk. Het Antropoceen als een fase waarin de menselijke geschiedenis en de geo-geschiedenis in elkaar blijken te grijpen zal ook weer andere parken opleveren. Er kan tot expressie worden gebracht dat de grens tussen cultuur en natuur vervaagt en het besef doordringt dat we onze relatie met de planeet radicaal moeten herbronnen. Allerlei oude thema’s zullen daardoor in een nieuw daglicht komen te staan, zoals de verhouding tussen mens, cultuur, natuur, politiek en zelfs religie.

Relatie mens, natuur en cultuur opnieuw vormgeven

Een gebied waarin vrijwel alles terug te vinden is aan menselijke ingrepen in de natuur, en toevoegingen aan het landschap, van de bodem van het meer, tot lucht erboven, van de oevers die opgehoogd zijn met het puin van de stad, tot verruiging die door mensenhand bevochten is, en van de keurige drainage onder het Amsterdamse Bos tot infrastructuur die er dwars doorheen loopt, zo’n gebied nodigt misschien wel meer dan enige andere plaats uit om deze nieuwe relatie tussen mens, natuur, cultuur en het niet te bevatten raadsel van het bestaan te onderzoeken en opnieuw vorm te geven. Dat is geen thema, maar wel een dat een rijkere culturele oogst voor de stad in het vooruitzicht stelt dan een nieuwe golf van culturele branding.

Contrast tussen dynamiek en rust

Het tweede, meer principiële bezwaar tegen de ‘copy paste’ werkwijze is dat het Amsterdamse Bos en omgeving kunnen worden meegesleurd in of, erger nog, instrument worden in de hyperventilerende metropoolontwikkeling in plaats van een rustpunt te bieden voor de stedelingen. De functie van het Amsterdamse Bos was er altijd een als vrijetijdsvoorziening gericht op de recreatie (letterlijk de reproductie van de arbeidskracht) en rustige tegenhanger van het arbeidzame leven. Met het dynamischer worden van het (stedelijk) leven is dit contrast – en misschien ook de heilzame

vlnr Amsterdamse Bos: Bomenlaan, fotograaf onbekend; Brug 544, foto Annemarieke Verhei; Zichtas vanaf De Heuvel, foto Marjolijn Pokorny; Bloesepark, foto Olav Martens

vlnr foto's Oeverlanden: Uitzichtpunt; Zuidelijke - en Noordelijke Oeverlanden; Runderen, foto Natuur&Milieuteam Zuid

onthaastende werking - alleen maar groter geworden. Het belangrijkste (beleids-) dilemma bij het herpositioneren van het Amsterdamse Bos & omgeving als 'Metropolitaan Park' is o.i. dan ook hoe het zich moet of wil verhouden tot de stedelijke dynamiek. Wordt het daarin een van de instrumenten om de economische motor nog verder aan te jagen of biedt het tijdelijk de broodnodige afstand van die dynamiek.

Selector en regisseur

In deze bijdrage kiezen we voor het laatste en bieden een manier van omgang met mogelijke - maar onwenselijke- implantaten aan de randen. We hebben twee troeven in handen om een meer specifiek ontwikkelingstraject te volgen:

- ✓ Scherp kijken (en luisteren) naar de karakteristieken van het gebied en dit gebruiken bij de ontwikkelingen;
- ✓ Keuze voor een sterk thema dat zowel als 'selector' als 'regisseur' kan dienen bij de vele ontwikkelingen die zich zullen voordoen:
het Antropoceen.

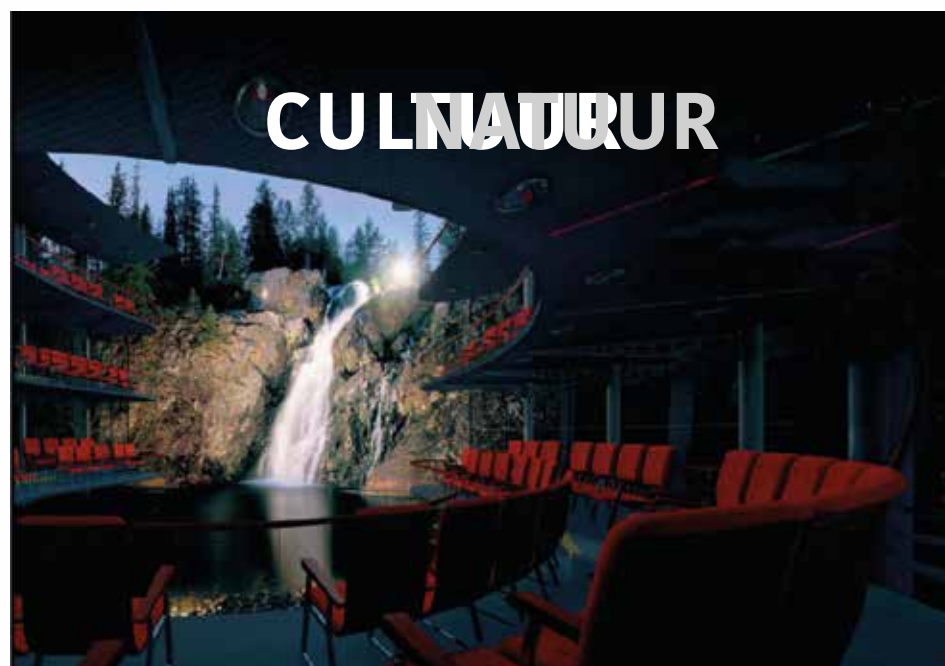
Waarom dit troeven zijn zetten we hierna kort uiteen. Vervolgens kijken we naar de interactie tussen beide. Wat doet het thema met het gebied, en omgekeerd welke specifieke mogelijkheden bieden het Amsterdamse Bos en zijn omgeving voor het culturele gegeven van het Antropoceen.

03 GEBIEDSKARATERISTIEKEN

En van de interessante karakteristieken van de (eveneens) groene schil rond het Amsterdamse Bos is dat het zeer informeel is en in die zin ook mooi contrasteert met het geplande, zorgvuldig ontworpen en met het nagelschaartje onderhouden Amsterdamse Bos. De restzones langs de Oude Haagseweg zijn daarvan een goed voorbeeld. Een woeste assemblage van volkstuinten, oeervegetaties, spontane bosschages met cruise gebied, luchthaven infrastructuur en Rijksdomeinen voorheen Munitieopslagplaats, kleine jachthaventjes et cetera. Dit soort rafelranden wordt steeds zeldzamer en overal weggepest, dan wel gladgestreken of ontgonnen voor een nieuw gebruik. Het eerste uitgangspunt vanuit de 'Cultuur-tafel' is dan ook dat we op de bres staan voor het behoud van deze 'terloopsheid' van dit soort niet ontworpen plekken. Dat is niet uit nostalgische overwegingen of om de huidige situatie te romantiseren. Het karakter van het gebied, met de huidige kunstenaarscomplexen en andere gebruikers leent zich heel goed om te dienen als experimenteerterrein voor de stad om nieuwe vormen en belevingen van natuur, mobiliteit, waterzuivering en recreatie uit te proberen.

Boven: Maquette van Boschplan. Rechts: Geschiedenis Amsterdamse Bos, werkverschaffingsproject
Modernisme – de natuur gereduceerd tot achterdoek van recreatieve programma's

Cultuur en Natuur hybridiseren. De lang ondoordringbaar geachte barrière tussen cultuur en natuur brokkelt zienderogen af.

Dan het Amsterdamse Bos in strikte zin. In 2018 is het negentig jaar geleden dat de Gemeenteraad van Amsterdam opdracht gaf tot de aanleg. Aan het 'Boschplan' is ontworpen door de stedenbouwkundige Cornelis van Eesteren en de landschapsarchitecte Jakoba Mulder. Jacques P. Thijsse adviseerde de ontwerpers over de natuuraspecten van het nieuwe recreatiegebied.

De start van het project in de jaren 30 waren 'boomplantdagen' door alle schoolkinderen van Amsterdam. Er is als werkverschaffingsproject aan gewerkt door honderden arbeiders met als resultaat het enige geheel gedraineerde Bos van Noordwest-Europa waar de bomen de grond uit brulden. Het Boschplan staat met één been in de Volksparkentraditie en met zijn andere is het een van de weinige echte groene monumenten van het modernisme. Zelfs noodlandingsbanen voor het vroege Schiphol maakten deel uit van het oorspronkelijke plan. Een bijzondere bewerking van the 'Genius of Place' is het zeker. Voor de beschrijving van de cultuurhistorische waarden van het Amsterdamse Bos verwijzen we naar de uitstekende studie van Jouke van der Werf.

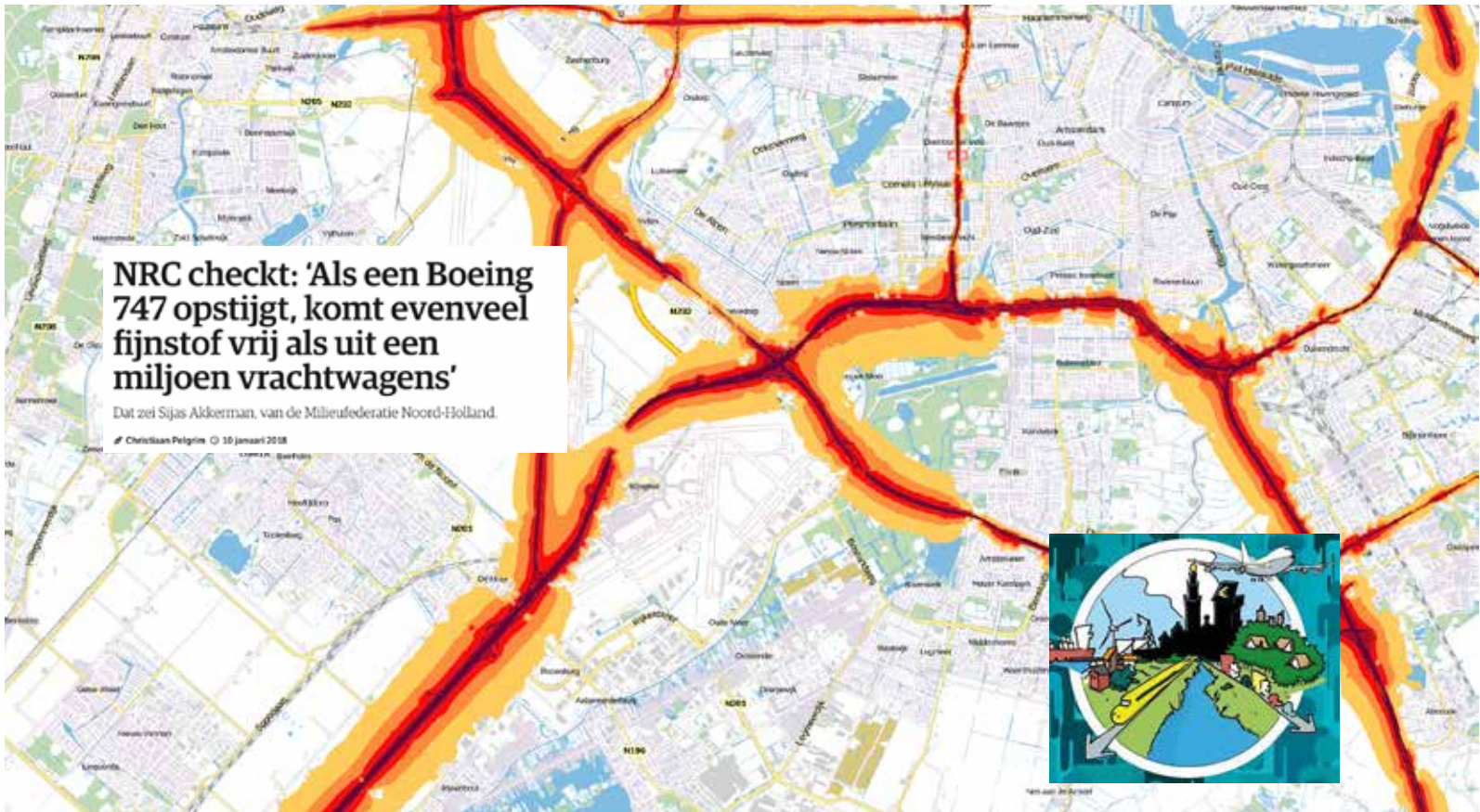
Het tweede uitgangspunt van de 'Cultuur-tafel' is dat alle toekomstige veranderingen en aanvullingen respect voor deze onderlegger dienen uit te stralen. Het is een cultuurmonument en zal liefdevol moeten worden begeleid waar veranderingen aan de orde of noodzakelijk zijn. Dat is dus geen dogmatisch behoud, wel de eis dat alle nieuwe elementen zich op een intelligente manier zullen verhouden tot de bestaande karakteristieken.

Jouke van der Werf,
Groot Amsterdamse
Bos Cultuurhistorisch
Onderzoek, 2017
Jouke van der Werf,
Tussen natuur
en Ontspanning,
cultuurhistorische
verkenning van het
Amsterdamse Bos, 2017

04 ANTROPOCEEN: HET MODERNISME VOORBIJ

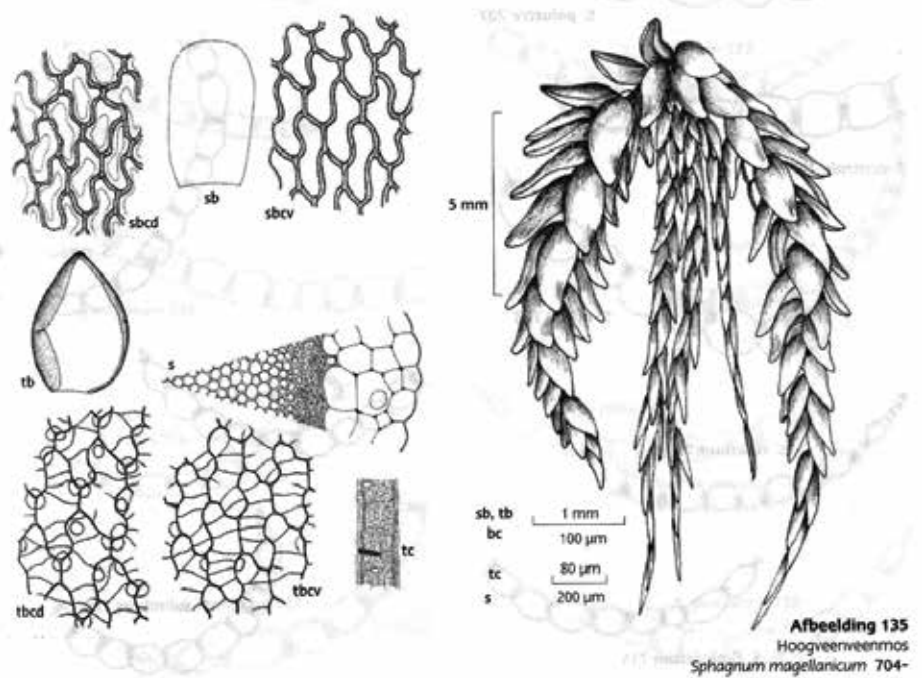
Het Antropoceen, letterlijk vertaald het tijdperk van de mens, is een term die is opgeworpen door Nobelprijswinnaar Paul Crutzen in 2000, als reactie op de schokkende constatering dat de invloed van de mens langzamerhand als een geologische kracht moet worden aangeduid. Het mensdom beïnvloedt de geochemische cycli op planetaire schaal, de sedimentatie van alle rivieren, de biodiversiteit, de zuurgraad van de oceanen, het landgebruik en natuurlijk het klimaat. Hij stelde voor het laatste stukje van het geologische tijdvak 'Holoceen' af te scheiden en het tijdperk van de mens, **het Antropoceen** te noemen.
Een wake-up call voor het opnieuw formuleren van verantwoordelijkheden.

Wij hebben voor dit thema gekozen omdat een van de implicaties is dat de tot op heden ondoordringbaar geachte barrière tussen cultuur en natuur

Absorptie door bladmos-
 sen is zo effectief omdat ze al hun
 voedingsstoffen uit de lucht
 en de regen halen, fijnstof echt
 vastleggen en vanwege de enorme
 oppervlakte van hun blaadjes.
 15 m² bladmos-
 sen doen hetzelfde
 als 275 bomen.

Bron: CityTree, Berlijn

Afbeelding 135
 Hoogveenmos
Sphagnum magellanicum 704-

Factchecker NRC laat zien dat deze stelling niet te checken is. Foto rechts CityTree van Green City Solutions

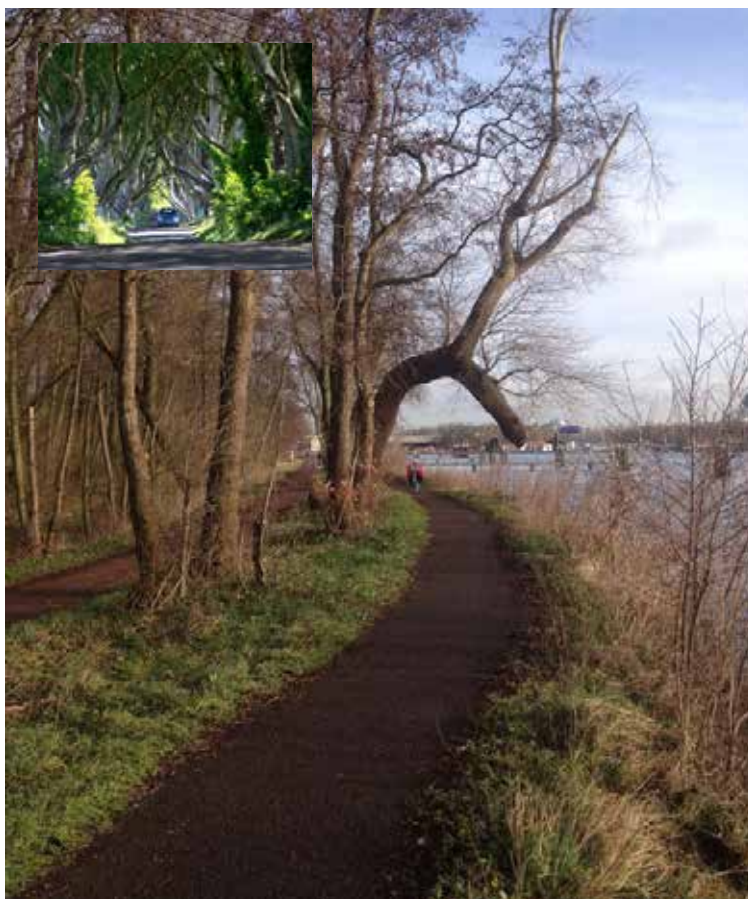
aan het vervagen is. In cultuurpolitiek opzicht kan je zeggen dat de notie van het Antropoceen het einde inluidt van het modernisme. In filosofisch opzicht wordt de mens in het denken uit het middelpunt van de 'schepping', het heelal en de planeet verdrongen, om ruimte te geven aan een bescheidener rol in de symbiose met de aarde. In de symbiose wordt van de mens verwacht dat hij een grotere verantwoordelijkheid neemt voor zijn daden dan alleen het eigen voordeel. Het Antropoceen houdt ook in dat de toekomst fundamenteel onkenbaar is omdat niemand de uitkomst van de onderlinge reacties kan voorspellen. Daarmee is het sterk genoeg om een dragend thema te zijn. Het maakt, juist op deze plaats (Genius of Place), een zeer specifieke invulling mogelijk die aan 'onze' metropool iets werkelijk unieks toevoegt. Tenslotte bouwt het een interessante spanning op om het Antropocene Bosch uit te werken in de context van het monument van het modernisme, 'Het Amsterdamse Bos'. Het Antropocene Bosch biedt, op deze wijze opgevat, grote kansen voor theatrale ontwerpen van de verbindingen, de ingangen, de wegen en paden, de waterlopen en oevers, de flora en fauna, de recreatie en horeca.

05 INTERACTIE TUSSEN GEBIED EN THEMA

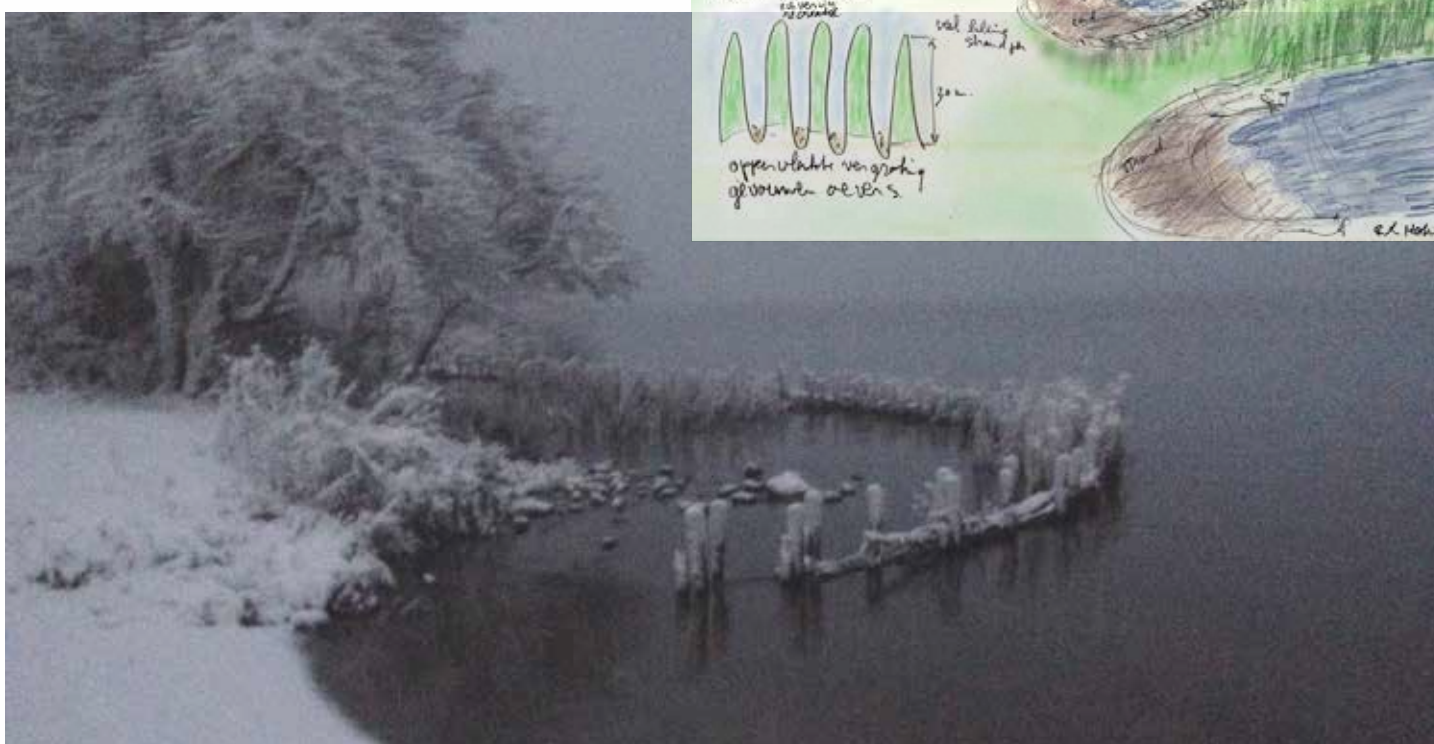
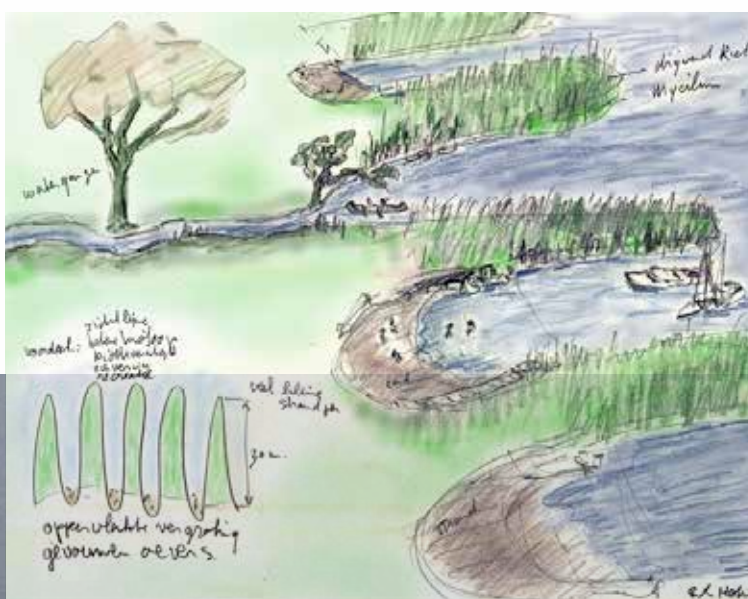
De mobiliteitsorkaan

De eerste hardhandige interactie tussen gebied en thema is niet moeilijk te vinden. In deze groene schil woedt dagelijks een mobiliteitsorkaan van en naar de metropool op verschillende schaalniveaus. De luchthaven zorgt voor dagelijks verse aan- en afvoer van globale reizigers met soms een frequentie van 45 seconden tussen de opstijgende en aankomende vliegtuigen. Het nationale en regionale verkeer dendert over de A4, A5, A10, A9 en lokale wegen. De sporen tussen Schiphol, CS en Zuidas worden volledig benut met HSL, sneltreinen en stoptreinen. De omvang en het effect van deze metropolitane stromen laten zich het best illustreren middels geluidshinder en fijnstof kaarten die zelfs zones tonen waar niet gebouwd mag worden om gezondheidsredenen. Het enige goede nieuws is dat de mobiliteitsorkaan onderdruk veroorzaakt op de grond waardoor de groene en rommelige restzones verschoond blijven van bebouwing.

De verwachting is dat de kracht van de orkaan eerder toe- dan af- zal nemen met nieuwe verbindingen naar Station Zuid en verder zal oprukken van de Zuidas. Omdat deze kenmerkende structuur een blijvende werking zal hebben op de inrichting vatten we deze op als 'kunstwerk' dat met verbeelding vormgegeven kan worden. Zo is het mogelijk de strijd tegen het fijnstof aan te gaan met grote structuren, ingevuld met bladmossen, de enige organismen die op grote schaal fijnstof kunnen absorberen. Ze zijn ongeveer 30 x zo effectief als bomen en bovendien het gehele jaar actief.

Links: Siegerpark. Rechts: [inzet: Games of Thrones met buigende bomen] buigende boom in Oeverlanden, foto Erik Hobijn

Gevouwen Oevers, foto/voorstel schets Erik Hobijn

Het terloopse

Om het noodzakelijke tegenwicht te bieden voor? of, tegen de stedelijke dynamiek en op de bres te springen voor het ‘terloopse’ is een zoneringsplan het eerste vereiste dat ten grondslag ligt aan de gehele planvorming. Alleen zo kunnen die kwetsbare waarden overleven in ‘het oog van de planologische orkaan’. In het zoneringsplan kan een onderscheid worden vastgelegd in verschillende gradaties van druk en rustig en de gradiënten daartussen. Deze rust betaalt zich dubbel en dwars terug. Allereerst in de vorm van bijzondere natuurwaarde, deze gebieden maken niet voor niets deel uit van de Gemeentelijke hoofdgroenstructuur. Maar ook in de vorm van bijzondere cultuurwaarden, het gebied bevat de Rijkshemelveerdienst en op de Landtong een van de grootste atelier-complexen van de stad. Zowel de natuurwaarden als de culturele waarden zijn vitaal genoeg om verder uitgebouwd te worden en, zoals we verderop zullen zien, een bijdrage te kunnen leveren aan het Antropocene Bosch.

Experimenteel ontwerpproces

De ervaring heeft geleerd dat een lineair ontwerpproces van landschap en ruimte verrassende onverwachte effecten heeft die niet te ondervangen zijn door ‘meer en beter’ onderzoek. Vaak veroorzaakt menselijk ingrijpen reacties van de natuur, de economie of de samenleving die onmogelijk te voorzien zijn. De omgeving leeft ook en geeft antwoord. De Noordoever van de Nieuwe Meer is daar een illustratie van.

Het ontwerpproces kan niet langer een lineair karakter dragen. Op enkele plaatsen is een nieuwe manier ontwikkeld om te dealen met de ‘terugtrekking van de industriële gletsjer’, zoals bij ons in Amsterdam Noord en ook in zekere zin het Westergasfabriekterrein. Een van de mooiste voorbeelden en onze inspiratiebron, vinden we in Nantes, waar twee nieuwe ingrediënten aan het proces zijn toegevoegd: tijdelijkheid en artistiekheid. Om de juiste vormen te kunnen vinden, om de effecten te leren kennen en daarop te reageren, is een experimenteel ontwerpproces wenselijk waarin naast ontwerpers, technici ook kunstenaars een belangrijke rol vervullen. Een procesbenadering waarvan tijdelijkheid, maar ook geduld, multidisciplinariteit en artistiekheid de kernbegrippen zijn, is nodig om een hoog niveau van creatieve kwaliteit te bereiken. Een goed voorbeeld hiervan is het proces dat de landschapsarchitect Alexandre Chemetoff heeft ontworpen voor de herontwikkeling van Loire-eiland in Nantes. Niet het eiland werd ontworpen, maar het proces van ontdekken en hergebruiken. De content komt vanzelf wel, luidde de stelling van de architect. Dankzij deze strategie en de deelnemende kunstenaars ontstond een ‘flow’ waaruit talrijke initiatieven naar boven kwamen en kans op realisatie kregen.

Parijs, bioluminescentie - project Glowee, 2019

Nantes, Serpent d'Océan - Huang Yong Ping, foto Jeroen Saris

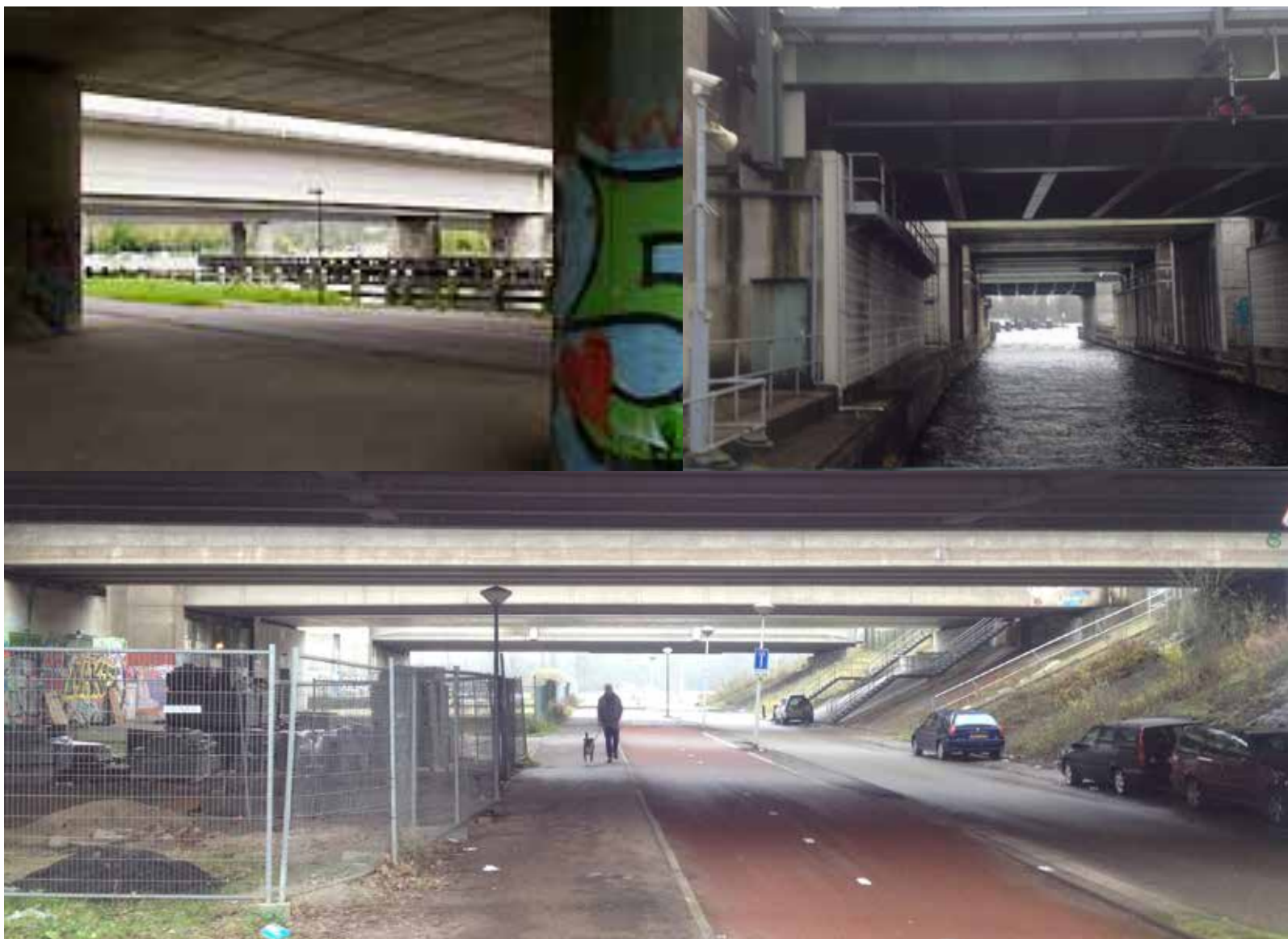
Een soortgelijke aanpak past volgens ons heel goed bij de oevers van de Nieuwe Meer en het Cultuureiland in het Bos. De Landtong waar het Kunstenaarscomplex 'Nieuw en Meer' gelegen is en het terrein van de Rijkshemmelvaartdienst kunnen als proefgebieden worden bestempeld. De deelnemende kunstenaars kunnen vanzelfsprekend overal vandaan komen. De ervaring heeft geleerd dat een goed opgezet proces voor de tijdelijkheid sterk tot de verbeelding spreekt van kunstenaars uit binnen- en buitenland en vervolgens ook op een kunstminnend publiek een grote aantrekkingskracht uitoefent. Het is het proces en niet het grote gebaar dat zorgt voor de ontdekking van de Genius of Place.

Het metabolisme van de stad

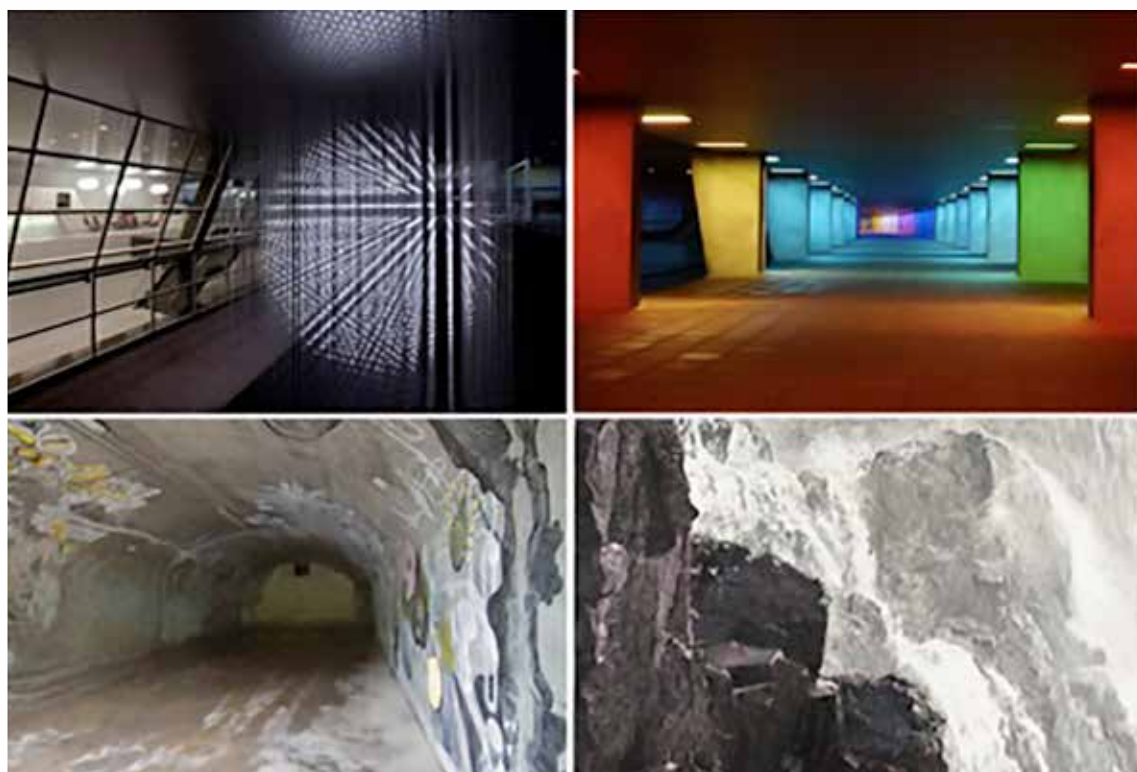
De derde interactie tussen gebied en thema is wat ons betreft dat het Antropocene Bosch een rol zal gaan spelen in het metabolisme, in de stofwisseling van de stad. Het is zowel qua oppervlakte als qua constitutie reuze geschikt om oplossingen voor metabolische vraagstukken op basis van natuurlijke processen te spelen (Nature Based Solutions in de vaktaal). Te denken valt aan het zodanig vormgeven van watergangen en oevers van het gebied dat wezenlijk wordt bijgedragen aan het halen van de waterkwaliteitseisen van de Europese Kaderrichtlijn Water. Dit klinkt erg (eco)technisch en bureaucratisch maar in onze filosofie zou daaraan ook via het eerste beginsel, respect voor gebiedskenmerken, op een interessante manier aan moeten worden vormgegeven. Om lichtvervuiling tegen te gaan kan gebruik gemaakt worden van de geheimzinnige schemerverlichting van de openbare ruimte door bioluminescentie. Dit kan niet alleen een deel van de straatlantaarns vervangen, maar in metabolische zin kunnen de lichtgevende microben worden gevoed met afvalwater en kunnen na hun lichtende werk te hebben gedaan ook nog verkoopbare biomassa opleveren.

Wildernis, cultuurlandschap en tuin

Een derde voorbeeld van interactie is de spanning tussen het thema en de indertijd gehanteerde modernistische ontwerpuitgangspunten van Van Eesteren en Mulder. Het kenmerkende van modernistische parken is eigenlijk dat de traditionele representatie van de natuur ontbreekt. In de meeste parken tot de 20^e eeuw zijn twee of meer van de drie representaties van de natuur te herkennen: de 'wildernis', het 'cultuurlandschap' en de 'tuin'. Deze drie zijn, vanzelfsprekend in bewerkte en bemiddelde vorm altijd wel te herkennen. In modernistische parken vormt 'natuur', in het Amsterdamse Bos de bossen en bosranden, eigenlijk slechts een achterdoek voor een recreatief programma, sport en spel, wandelen, joggen en picknicken. (In het postmoderne landschapsontwerp, voor het eerst weer in het Museumpark bij de Kunsthal, zijn ze weer alle drie present, het ligt voor de hand ('wildernis', 'de tuin')

Elf onderdoorgangen, foto's Erik Hobijn; Linksboven is Rozenoordbrug, foto Roeland Koning

Drie wezenlijk verschillende kunstenaars voor de vormgeving van de drie stedelijke grotten onder de A10 bundel. Boven links: Lichtkunstenaar Giny Vos die de A10 al met haar 'White Noise' heeft verrijkt. Boven rechts: kleuren wizard Peter Struycken. Onder vlnr: de tekenaar van The Sublime, Erik Odijk die in 2D/3D wel met zo'n 21^e eeuwse grot raad zou weten

en ‘het cultuurlandschap’) planmatig en zeer plaatselijk terugbrengen van de ontbrekende natuurrepresentaties.

Herinterpretatie in stappen

Hoe dan ook: het is een mooie opgave voor een prijsvraag over een intelligente, gevoelige herinterpretatie van het Amsterdamse Bos. Een competitie op invitatie met een aantal bureaus die bewezen hebben met deze gecombineerde vraagstelling uit de voeten te kunnen. Goed voorbereid, goed uitgevoerd, in een deftig tempo: uitschrijven 2018, uitslag 2019, tweede ronde in 2020. De discussie over de toekomst van het gebied zou op een elegante manier aan de stappen van de prijsvraag kunnen worden opgehangen. Het geheel moet zijn uitgevoerd in 2028 bij het honderdjarige bestaan van het Amsterdamse Bos.

06 VERBEELDENE KUNST

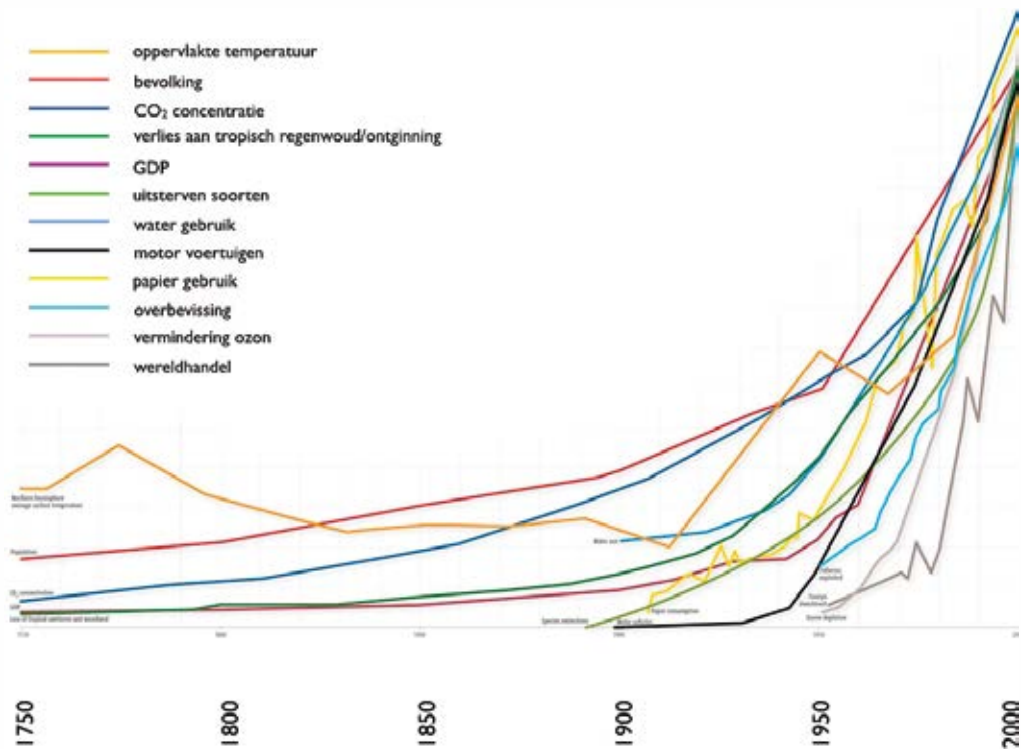
Wij willen er voor kiezen kunst zich te laten invoegen in het bestaande Amsterdamse Bos. Geen losstaande monumentaliteit, maar meer een toevoeging aan de bestaande structuren van het gebied, die past bij of commentaar heeft op zowel het thema, het Antropoceen, als het gebied, het Amsterdamse Bos en omgeving.

Poorten

Onze eerste speculaties gaan uit naar een koppeling met de infrastructuur van het gebied. Een culturele toevoeging aan de wegen, de fietspaden, de wandelroutes, de watergangen, de vijvers en de sloten, maar ook op de grote schaal: indrukwekkende infrastructuurbundel van de A10 zijn op te vatten als evenzovele poorten naar het gebied. Gemikt zou kunnen worden op een aantal van dergelijke toevoegingen per jaar zodat het een feestje en een oloploop wordt om naar uit te kijken. Ook hier weer de tussenkomst en bemiddeling van een onafhankelijk team van curatoren (te denken valt aan Christien Meinderstma, Jon Körmeling, Christian Waldvogel, Ginie Vos et cetera).

Stadsgrotten

Het gebied krijgt nieuwe toegangen die evenveel aandacht vragen als de hoofdentree voor fietsers en voetgangers van het Amsterdamse Bos aan de Koenenkade die op een mooie manier wordt gemarkeerd door de Stedenmaagd, een echo van de ingang van het Vondelpark. Onder de A10 zijn een drietal tunnels die om een bewerking tot poort van het gebied smeken.

Klimtoestel 'De Grote Acceleratie' (Het Antropocene Bosch, 2019). Bron: *New Scientist*, 2008

2.200	2.100	2.000	1.900	1.800	1.700
Widespread occurrence of prokaryotic plankton (bacterio plankton) in world's oceans	Increasing UV (ultraviolet) ray-absorbing ozone shield (O ₃ derived from O ₂ accumulating in atmosphere) Oldest abundant fossil bacteria: Gunflintia, Huronospora, Leptoteichus golubicii, etc	Free O ₂ abundant in atmosphere, indicating dominance of aerobic organisms Mitochondria, ancestors to most eukaryotes, acquired by symbiosis as purple eubacteria Gunflint Irpon Formation (present-day Ontario, Canada) and equivalent fossil biotas in present-day China, Australia and California containing complex filamentous microfossils and remains of structured communities	First appearance of Crypania, identified as the earliest Protocista (maybe reinterpretable as discarded cyano-bacterial sheaths)	Replacement of BIFs by red beds (oxidized iron sediments) indicating worldwide transition to an atmosphere rich in oxygen	Appearance of second kingdom: PROTOCTISTS Earliest eukaryotes documented in fossil record as acritarchs, indicating cell evolution by symbiosis Origin of speciation inferred from molecular data on protocists (primarily anaerobic mastigote protists)

Een Tijdslijn, de geschiedenis van het leven op aarde, een blokje is 100 miljoen jaar.

Bron: Lynn Margulis & Dorion Sagan (1995), *What is Life?*

Te denken valt aan drie wezenlijk verschillende kunstenaars die ieder een van deze moderne 'stadsgrotten' voor zijn/haar rekening neemt. Prioriteit heeft de tunnel die straks de aansluiting verzorgt tussen het nieuwe metrostation en het gebied.

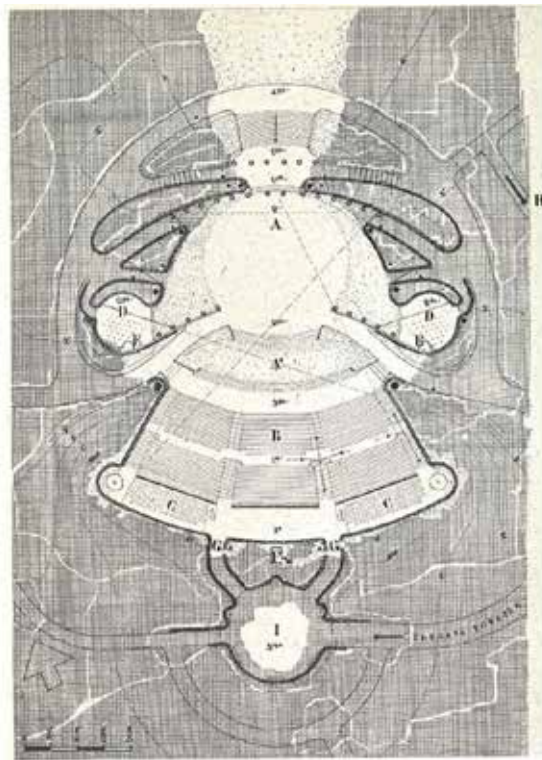
Voor de wegen en de paden moeten kunstenaars worden geselecteerd die met dit idioom en met het thema een betekenisvolle bijdrage kunnen leveren aan het Antropocene Bosch. Het curatorenteam moet een long list opstellen maar wij denken aan het type eigenwijze kunstenaars als John Körmeling of, over de grens Christian Waldvogel.

Voorbeelden van kunstwerken

Ter illustratie een voorbeeld hoe gelieerd aan de infrastructuur van het Antropocene Bosch er op een onnadrukkelijke manier kunstwerken zijn toe te voegen. Een mooie plek voor een tijdlijn op de echte geologische tijdschaal. De Bosbaan meet 2.200 meter. We hebben dan 50 meter per 100 miljoen jaar. Iedere stap kan ruim worden geïllustreerd op een gegraveerde koperen plaat naast het fietspad. Menselijke vooringenomenheid laat de meeste tijdlijnen 600 miljoen jaar geleden, bij het begin van de zeedieren beginnen. Maar dat is 300 meter tot het einde van de Bosbaan.

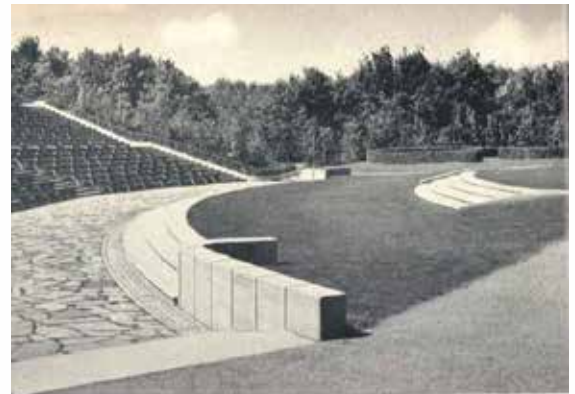
Deze tijdlijn laat ook zien wat er tussen 4.600 miljoen jaar tot 600 miljoen jaar geleden gebeurde. Een lesje in bescheidenheid voor alle gewervelde dieren die extra bescheidenheid afdwingt doordat duidelijk wordt dat het binnenkomen van de menselijke voorouders 4 miljoen jaar geleden pas op de laatste twee meter van de lijn gegraveerd is en de start van het Antropoceen op de laatste millimeter.

Niet alleen de weginfrastructuur maar ook de verbindingen over water kunnen op een dergelijke manier worden verrijkt. De Bospont voor de verbinding van de Landtong naar het Amsterdamse Bos is daarvan een prachtig voorbeeld, ook het Klankfietspad en de drijfeilanden als vernieuwende vormen van vervoer en waterrecreatie worden toegevoegd.

Situatie openluchttheater Amsterdamse Bos.
*A = toneel. A' = proscenium. B = toeschouwersruimte.
 C = tijdelijke tribunes. D = orkestruimte. E = dirigent
 F = cabine voor inspectanten en lichtbediening.*

De

Bron: Uit Ambitiedocument *Cultuureiland, Cultuurhistorische waardebeoordeling Bostheater*, 2017

Amsterdams Bostheater, heden, foto Francois Hendrickx

07 PODIUMKUNST: ZOEKLICHT OP HET BOSTHEATER

Deze stapsgewijze aanpak zou ook van toepassing moeten zijn op het Bostheater zij in aangepaste vorm. Het Bostheater bestaat al en plek is al 'gemaakt'. Het theater wordt regelmatig bespeeld en de voorstellingen hebben vaak een grote kwaliteit. De verblijfskwaliteit en de bereikbaarheid zijn echter onder de maat. Het leidt geen twijfel dat dit monument van de verheffingsgedachte een grondige en respectvolle restauratie verdient. Toch zouden alleen daarmee de grootste knelpunten van de exploitatie niet worden opgelost. Het voorstel om het eiland waarop het gelegen is op te vatten als een Cultuureiland zoals de Kunstraad voorstelt steunen wij van harte. Het geeft een uitmuntende kans om niet alleen het theater op te knappen, maar ook de directe omgeving een culturele invulling te geven.

Hoge ambitie

Zowel in het advies van de Kunstraad als in het ambitiedocument van het Amsterdamse Bos valt regelmatig het woord icoon. Daarbij wordt verwezen naar het Louis Vuitton gebouw in het Bois de Boulogne en Insel Hombroich. Voorbeelden die sterk afwijken van de context in het Amsterdamse Bos, zowel qua financiering als doelstelling.

Het Ambitiedocument van het Amsterdamse Bos stelt: 'Het Cultuureiland met het Bostheater moet een culturele trekker worden voor de regio Amsterdam en voor internationale toeristen en bezoekers. Het culturele aanbod wordt daarom verbreed, het seizoen uitgebreid (jaarrond) voor een diverser publiek. Het Cultuureiland wordt een icoon van het Amsterdamse Bos'.

De (concept)formulering voor de ontwerpopdracht voor de prijsvraag luidt: 'Een voornemen hierbij is het realiseren van paviljoens ten behoeve van beeldende kunst en andere disciplines. Het paviljoen als zodanig zal een cultureel statement zijn'.

Deze 'icoon' strategie is naar onze mening te riskant en te weinig geënt op de Amsterdamse context. De stad is meer gebaat bij een kwalitatieve culturele toevoeging (diversiteit, nieuwe doelgroepen, andere kunstuitingen) dan op een impuls voor het cultureel toerisme. Na een dialoog met de directie van Amsterdamse Bos leek een 'drietrapsraket' kansrijker.

Alle plinten van mogelijke bebouwing langs de randen van het Antropocene Bosch worden thematische musea

Bovenzaal van het Groote Museum van Artis, behalve in het Teylers Museum in Haarlem is deze 19de eeuwse manier van kijken nergens in Nederland zo mooi te zien. Een combinatie met het Antropoceen levert een nieuwe attractie op voor de stad, foto Artis

Zorgvuldig groeiproces

Allereerst dient het openluchttheater in oude luister te worden hersteld middels een zorgvuldige restauratie gebaseerd op het oorspronkelijke ontwerp met de aanpassingen met oog op het huidige gebruik. Door toevoeging van beeldende kunst zou een verzuim uit het verleden alsnog kunnen worden goedge maakt. Gedacht wordt dan eerder aan een enkel werk van wereldkwaliteit dan een heel museum. De tweede trap betreft een onderzoeksopdracht binnen de Amsterdamse kunstwereld naar doelgroepen, nieuwe cultuuruitingen en onderbouwing van een jaarvullende programmering van een multifunctionele accommodatie waarin permanente voorzieningen voor het Bostheater, nieuw publiek, een aantrekkelijke horeca en een bescheiden podium een plaats kunnen krijgen. De derde trap betreft een ontwerprijsvraag voor de beoogde accommodatie die de kwaliteiten heeft om langs de weg van de geleidelijkheid het Cultuureiland tot een ‘anker’ in Amsterdamse kunstwereld te laten uitgroeien.

08 EDUCATIEVE VERRIJKING

Er zijn allerlei manieren om het Antropoceen voor het grote publiek spannend te vertellen. De centrale plek daarvoor is ongetwijfeld Artis nu de stoot voor de restauratie voor het Groot Museum is gegeven. In dit aan de Plantage Middenlaan gelegen eerste grote openbare gebouw van de stad zijn Artis en Wereldnatuurfonds nog in gesprek over de programmering. Het combineren van de nog voelbare 19^e eeuwse manier van kijken met het 21^e eeuwse thema van het Antropoceen zou een geweldige nieuwe attractie aan de metropool toevoegen, maar dan op een plek waar het thuishoort en kan voor werkelijke synergie zorgen.

Wanneer er gebouwen aan de randen van het Antropocene Bosch worden toegevoegd gelden vanuit de ‘Cultuurtafel’ twee regels:

- ✓ De gebouwen hebben een publieke plint, met een kleine thematentoonstelling die het gebouw bij de openbare ruimte van het Antropocene Bosch trekt.
- ✓ De investeerders in de gebouwen dragen via een 1% regeling nieuwe stijl bij aan deze tentoonstelling en aan de Kunstinvesteringen in het gebied.

Het Antropocene Bosch biedt op deze wijze mogelijkheden voor een vrolijke verdieping en het leggen van onverwachte en spannende verbanden.

Plinttentoonstellingen

De kleine plinttentoonstellingen worden onafhankelijk door een curatorteam ingericht en het thema wordt zo goed mogelijk bij, of

Voorgesteld door Koru project Amsterdam © Koru project Amsterdam Januari 2018

Bospont © Erik Hobijn

contrasterend met, de hoofdfunctie, of de hoofdgebruiker van de nieuwbouw geplaatst. Omdat we ons met de Franse historici Bonneuil en Fresco kunnen afvragen welke geschiedenissen het Antropoceen nu omvat hebben we een ruime keuze aan sub-thema's: het Thermocene (de politieke geschiedenis van de broeikasgassen, bij een gebouw nabij de A10), het Thanatocene (macht en ecocide), het Phagocene, de geschiedenis van de Consumptiemaatschappij in een nieuw retail gebouw, het Phronocene: de grammatica van het milieubesef bij het nieuwe bezoekerscentrum van het Antropocene Bosch, het Agnotocene: het externaliseren van de natuur en het economiseren van de wereld in een nieuw advocaten en accountantskantoor, het produceren van onwetendheid, het Capitalocene: de gecombineerde geschiedenis van Aarde systemen en het menselijke wereldsysteem en tenslotte het Polemocene, de geschiedenis van het verzet tegen het milieubederf. Een thema dat prima past in de plint van een nieuwe R&D vestiging.

Toekomstgerichte exposities

Maar dat is bewustwording via een veelkleurige uiteenzetting van de geschiedenis van het Antropoceen. Om tegenwicht te geven voor deze zwaarwichtigheid zijn er daarnaast ook meer toekomstgerichte plint-exposities nodig. Bijvoorbeeld een gewijd aan de posities en handelingsperspectieven van de milieubeweging – van the Dark Mountain pessimisten via Cradle-to-Cradle tot de eco-modernisten. Omdat we ons langzamerhand het einde van de wereld beter voor kunnen stellen dan het einde van het neoliberale tijdperk ook nog een interactieve plint-tentoonstelling gewijd aan de alternatieve economische modellen van de Blue Economy, via The Prosperous-Way-Down tot de Donut economy. Dit zou een passende invulling van een plint van een financiële instelling zijn. Omdat we te maken hebben met een crisis van de verbeelding is het meest optimistische plint-museum gewijd aan een staalkaart van oplossingen voor klemmende problemen in het Antropoceen.

09 PROCESVOORSTEL

1 Het Atelier van de Permanente Tijdelijkheid

Het Atelier van de Permanente Tijdelijkheid heeft als eerste doel om projecten en experimenten te genereren en voorwaarden te scheppen voor uitvoering en evaluatie. Het atelier werkt volgens het evolutionaire principe van variatie en selectie: elk idee dat de moeite waard is krijgt de kans zich te bewijzen. Wat geen kwaliteit heeft valt af, wat interessant is mag verder groeien.

Foto linksboven Stefan Strauss; foto linksonder bank uit 1998 'zullen we wachten op de boot' 20m lange bank met klok bij de aanlegsteiger van het veerpontje naar het Amsterdamse Bos, het Nieuwe Meer; overige foto's o.a. door Thomas Wildner

Verbeeldingskracht en verbindingskracht zijn de criteria voor overleving (de schimmelmethode). Het verder liggende doel is om middels het programma voor de tijdelijkheid een permanente stroom van verrassende belevingen, gesprekken in de stad, in de cultuurwereld en in de omgeving op gang te brengen en zodoende in binnen- en buitenland de aandacht te vestigen op het Antropocene Bosch in Amsterdam.

Om het proces in goede banen te leiden wordt een Inspirator/procesontwerper aangesteld die het Atelier leidt naar een programma van de Tijdelijkheid.

Product: Programma van tijdelijk gebruik op Landtong, Oeverlanden, locaties in het Amsterdamse Bos waaronder het Cultuureiland. Experimenten met artistieke belevingsvormen op en rond de Nieuwe Meer (N+M samen met Rijkshemelvaart, KORU en andere initiatiefnemers).

Informele start: Het Atelier van de Permanente Tijdelijkheid begint in de tweede helft van 2018 met de eerste experimenten op het gebied van infrastructuur en drijvende eilanden rond de Landtong. Daarnaast worden Pop-up evenementen gehouden rond de Nieuwe Meer, in het Amsterdamse Bos en bij het Bostheater en Cultuureiland.

2 Herinterpretatie, gevoeligheidsstudie en ontwerpstrategie

In 2018 wordt een team van drie experts met ondersteuning samengesteld. Het team stelt na bestudering van al het bestaande materiaal en na enkele aanvullende onderzoeken een opdracht op voor een ontwikkelingsstrategie van het Groot Amsterdamse Bos en het profiel (competenties en portefeuille) van een ontwerper of ontwerp bureau) op basis van preselectie. In de loop van 2019 wordt de opdracht uitgezet en in 2020 ligt er een voorstel voor een aanpak met als einddatum voor de uitvoering 2028.

3 Het museale programma

De educatieverrijking in de plint kan pas echt starten als eventuele additionele bouw wordt voorbereid. In de tussentijd kunnen wel experimenten worden gehouden gekoppeld aan de verdere ontwikkeling van de tentoonstelling in Artis of als resultaat van de proeftuin.

4 Bestuurlijk proces

Het totale proces heeft een doorlooptijd van tien jaar. Voor de periode 2018 – 2022 wordt een budget bepaald dat het bovenstaande mogelijk maakt. Aan het einde van de komende collegeperiode in 2022 kan de eerste evaluatie worden gehouden, het vervolgproces voor herinrichting van het Antropocene Bosch worden bepaald en een begroting voor 6 jaar wordt vastgesteld.

10 TOT SLOT ENKELE STELLINGEN VOOR DE PUBLIEKSPRESENTATIE OP 13 MAART

1 Het gebied is in onze wijze van zien onmisbaar voor de stad door het handhaven en versterken van het contrast met en bieden van een rustpunt in de dynamische metropolitane ontwikkelingen. Vermeden moet worden dat het gebied een nieuwe aanjager wordt van die dynamiek.

2 We kiezen voor ‘Het Antropoceen’ als een verbindend thema voor de planvorming in het gebied, het herontwerp van het Amsterdamse Bos en de beeldende kunst die mogelijk binnen deze kaders zal worden toegevoegd.

Toelichtende stellingen:

A Amsterdam staat onder grote druk van de globalisering: groei in aantal inwoners, internationale bedrijven en vestigingen en kapitaalstromen. De metropolitanisering is in een volgende versnelling terecht gekomen terwijl de stad nog niet van de eerste bekomen was: zie de razendsnelle herontwikkeling van vele industriële restgebieden in de stad en de haven.

B De geschiedenis en de bonte verscheidenheid van landschappen, biotopen en verborgen culturele werkplaatsen aan de oevers van de Nieuwe Meer en het Amsterdamse Bos in het oog van de planologische orkaan scheidt mogelijk de juiste condities voor het contrast waar de stad behoefte aan heeft.

C Het contrast krijgt vorm in het ontwerp van de infrastructuur, in het gebruik van materialen, in de rust tegenover hectiek, in cultuur die zich onderscheidt, in kunstwerken die de nieuwe conditie verbeelden, in een geleidelijke en zorgvuldige begeleiding van het Amsterdamse Bos tot Antropoceen Park, of Antropozone. Dit herontwerp van en deze toevoegingen aan het Amsterdamse Bos en omgeving worden onderdeel van een internationale ontwerp prijsvraag.

D Het verkennen van het nieuwe verbond tussen cultuur en natuur vereist een experimenteel gebied. De Landtong en de oevers van de Nieuwe Meer zouden de komende jaren kunnen dienen als proefterrein voor het ontwikkelen van deze strategie.

E De verscheidenheid van sferen vormt een blijvend uitgangspunt ook ten aanzien van de andere functies in het gebied als sport en recreatie. De herontwikkeling van het gebied begint met een zoneringsplan dat loopt van druk naar stil.

Nantes, France - foto's Parc des Chantiers: Le Grand Eléphant, Galerie des Machines, Carrousel des Monde Marins

Verantwoording

De schrijvers van dit advies hebben dankbaar gebruik gemaakt van de onderzoeken van Jouke van der Werf naar de cultuurhistorische waarden van het Amsterdamse Bos en de Noordoever van de Nieuwe Meer. Daarnaast willen we onze dankbaarheid uitspreken aan degenen die in de tachtiger jaren van de vorige eeuw hebben geijverd voor het openhouden en het ecologisch beheer van de Oeverlanden. Zonder hen was de Noordoever een woningbouwlocatie geworden en had dit advies niet geschreven hoeven worden.

De werkgroep Landtong van de Stichting Nieuw en Meer komt de eer toe dat zij de voorgenomen hotelbouw op de Landtong heeft helpen te voorkomen. Dankzij beelden zoals de Bospont, de Drijfeilanden, het Klankfietspad, de Stadsgrotten, de Gevouwen Oevers, het Paddenstoelenpad en de Wegen als Kunstwerk, voornamelijk uit de koker van Erik Hobijn en Elsbeth Pluimers, is een andere, artistiek verbeeldende en experimentele, weg gewezen naar de toekomst voor dit gebied.

Elk stadspark is een uitdrukking van een tijdperk en fase waarin de stad zich bevindt. Dirk Sijmons heeft met zijn essay over het Antropoceen en het metabolisme van de stad een stevig filosofisch fundament onder het advies gelegd.

Het Stadslab, een platform waarin alle partijen uit de omgeving van de Noordoever van de Nieuwe Meer bij elkaar zijn gebracht, ondernemers, technologiën, waterexperts, scholieren van de technasia in de omgeving, bewoners, Hoogheemraadschappen, de Gemeente Amsterdam en de Provincie Noord-Holland, heeft verbindingen gelegd tussen de leefwereld van betrokkenen en de wereld van de instituties. Verbindingen die naar onze mening cruciaal zullen blijken te zijn voor de voorgestelde strategie waarin experimenten van onderop worden gecombineerd met opdrachten aan topontwerpers en kunstenaars.

Het Stimuleringsfonds Creatieve Industrie heeft het project Landtong voor het jaar 2018 opnieuw een subsidie toegekend voor een Tweede Stadslab en daarmee het belang van deze verbindingen onderstreept.

Tenslotte willen we wijzen op het rapport 'Proeftuin Rijkshemelveerdienst, duurzaam en innovatief', dat onze werkgroep heeft geïnspireerd en niet toevallig prachtig spoot met dit advies.

COLOFON

Cultuur in het Groot Amsterdamse Bos is opgesteld door de werkgroep Cultuur in het GAB bestaande uit Dirk Sijmons, Erik Hobijn, Elsbeth Pluimers, H  l  ne Bergmans en Jeroen Saris

Het advies is tot standgekomen na raadpleging van de volgende betrokkenen en experts:

Stephan Delva | Delva Landschapsarchitecten
Yttje Feddes | Feddes Olthof landschapsarchitecten
Maarten Kloos | adviseur, oud directeur ARCAM
Roos van Oosten | senior adviseur SBB, vml directeur Amsterdamse Bos
Guikje Roethof | secretaris Amsterdamse Kunstraad
Jouke van der Werf | Monumenten en Archeologie, Amsterdam
Ronald Wiggers | Strategisch adviseur Sport en Bos
Stijn Stam | Stedenbouwkundig assistent-ontwerper Ruimte en Duurzaamheid
H  l  ne Bergmans | BergmansDesign Nieuw Sloten
Erik Hobijn | kunstenaar Nieuwe Meer
Elsbeth Pluimers | kunstenaar Nieuwe Meer
Semna van Ooy | kunstenaar Nieuwe Meer
Danielle Schilling | kunstenaar Rijkshemelvaart
Daniel Lux Schwartz en zijn team | Rondje Cultuur
Paulien Bremmer | Architect, bestuurslid Stichting Nieuw en Meer
Kai van Hasselt | Noha, Cultuur Zuidas
Martine Brinkhuis | Gemeente Amsterdam
Evert Middelbeek | directeur Amsterdamse Bos
Jan Heeren | Amsterdamse Bos
Jan-Peter van der Zee | Amsterdamse Bos

Opdrachtgever RVE Ruimte en Duurzaamheid, Gemeente Amsterdam

Teksten: Dirk Sijmons en Jeroen Saris

Eindverantwoordelijk voor het Advies: Jeroen Saris

Ontwerp en redactie: BergmansDesign.nl

Jeroen Saris, de Stad
Tichelstraat 6
1015 KT Amsterdam
email sarisjeroen@gmail.com
mob 0655836385

   Hoewel alles in het werk is gesteld om alle huidige auteursrechthouders van het materiaal in dit advies te traceren, wordt hierbij elke onopzettelijke omissie hierbij excuses aangeboden voor, en we zouden natuurlijk blij zijn eventuele fouten te corrigeren in de erkenningen in toekomstige versies van dit advies.

INNOVATIE

Bijdrage van de Adviesgroep Cultuur

INNOVATIE

aan de toekomstvisie van het Amsterdamse Bos

INNOVATIE